

SOSYOLOJİDE DEĞERLER VE DEĞER ARAŞTIRMALARI VALUES IN SOCIOLOGY AND VALUE STUDIES

Ersan ERSOY*

Öz

Sosyoloji, bir yandan sosyal bünye içerisindeki cemiyet, cemaat ve kurum gibi makro yapılarla, diğer yandan gelişme, değişme ve farklılaşma gibi genel dinamik süreçlerle ilgilenirken, özde bu yapıların ve süreçlerin temelinde yer alan değerleri ele almakta ve incelemektedir. Bu açıdan sosyolojide toplumsal yapı gibi statik birimlerin, toplumsal gelişme, toplumsal çözülme ve toplumsal değişme gibi dinamik süreçlerin izahı yapılırken, değerlerin işlevselliğine ve değer değişmelerinin mahiyetine müracaat edilir. Zira toplum içerisinde meydana gelen değer değişimleri, yapısal farklılaşmaların da esas sebebidir. Bir toplumdaki değerlerin korunmasının toplumsal sürekliliğe, değerlerin çatışmasının toplumsal uyumsuzluğa, değerlerin değişmesinin ise toplumsal dönüşüme yol açması, değerlerin sosyal sistem içerisinde oynadığı rolü bize göstermektedir. Ayrıca kurumsal yapının temelini oluşturan değerler, toplumda bireylerden beklenen davranışın yönünü tayin ettiğinden dolayı önemli bir işlevi yerine getirmektedirler. Bu doğrultuda çalışmamız içerisinde sosyoloji biliminin değerler konusunda bağımsız olamayacağı ve değer araştırmalarının toplumsal yapı incelemelerindeki artan önemi açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji, Değerler, Değer Değişmesi, Değer Araştırmaları.

Abstract

While sociology deals with macro-structures such as society, community and institution within the social structure, on the other hand general dynamic processes such as development, change and differentiation are tackled. In fact, sociology examines and addresses the values that are at the basis of those aforementioned structures and processes. In this respect, while the dynamic processes such as social development, social dissolution and social change are explained in sociology, the functionality of values and the essence of value changes are addressed. Eventually, the changes in the values that occur in the society are also the main reason for the structural differentiations. The preservation of values in a society leads to social continuity, the conflict of values leads to social discrepancy and the change of values leads to social transformation. These all show us the role that values play in social system. In addition, the values forming the basis of institutional structure have an important role because they determine the direction of behavior expected from individuals in society. In this direction, we tried to explain in our paper that sociology cannot be independent of the subject of the values and the increasing importance of the sociology in the social structure research.

Keywords: Sociology, Values, Value Change, Value Studies..

Giriş

İnsanlar çeşitli faktörlerin etkisiyle davranışlarını gerçekleştirirler ki, bunlardan en önemlilerinden birisi de değerlerdir. Değerler, soyut bir anlam ifade etmekle birlikte üzerinde, anlaşılabilir bir tanımla yoktur. Ancak değerlerin davranışa yön vermesinde, tutumlarının belirlenmesinde, fikirlerin ve normların oluşmasında, önemli öncelikler olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Değerler, toplum içerisinde adeta bir güneş gibi her yere yayılmış ve sosyal ilişkilere nüfuz etmiştir. İnsanların gündelik hayat ilişkilerinde girmedikleri alan sızmadıkları yer yoktur. Olumlu veya olumsuz davranışların, neredeyse tamamı bir değer hükmüne dayanmaktadır.

Değerlerin kapsamlı oluşu, insan hayatını yönlendirmede ve davranışları belirlemede etkili oluşu, onu özellikle sosyal bilimlerde dünyasında önemli bir konu haline getirmiştir. Zira Cemil Meriç (1997;183) değerlerin insan davranışlarını biçimlendirdiğini ve ideallerinin oluşmasına hizmet ettiğini söyler. Bu çerçevede Milton Rokeach, (1973;5) değerleri insan davranışına rehber olan, onu belirleyen ve düzenleyen, sürekli inançlar olarak tanımlar. Rokeach'a göre (1968;550-552), (1982;88-89) bir değer, günlük hayatımızda önemli önerilerin birçoğu olan, "kriter" ve "standart" hükmündedir. Bu standartlar nasıl davranmamız gerektiğini bize göstermektedir. Rokeach'ın çalışmalarından yola çıkan Schwartz ise (1987;550-562) değerlerin, insanların hedeflerini ve motivasyonunu belirleyen rehber ilkeler ve inançlar olduğunu söylemektedir. Yine aynı doğrultuda konuya yaklaşan Berger'e (2002;19) göre değerler, davranışın nasıl olması gerektiğini belirten, hangi davranışın iyi, hangi davranışın kötü olduğu hakkındaki fikir, inanç ve kabullerdir. Pek çok tanım ve izahlardan hareketle sosyolojik olarak kuşatıcı bir şekilde değer tarifini şöyle yapabiliriz; değerler, sosyal ilişkiler dünyasında paylaşılan, sosyal ve fiziki hayatın bütün yönlerine ilişkin, bireylerin ve grupların gerçek objesiyle münasebetlerinden geliştirdiği, hoşlanılan veya hoşlanılmayan, iyi

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

veya kötü yöndeki tercih ve seçimlerini ifade eden, bu itibarla onların hayatlarına bir düzen ve bütünlük getiren inançlara dayalı izafi tasvip hükümleridir (Ersoy, 2012; 71). Bu yönüyle değerler, objeden ziyade ona yönelik subjektif atıf ve nitelermeleri ifade etmektedir.

Değer konusuyla alakalı olarak psikoloji, sosyal-psikoloji, felsefe ve sosyoloji gibi bilimlerin kendine has bakış açıları mevcuttur. Psikoloji, değerleri, insan davranışının yol göstericileri olarak kabul ederek, onu bir inanç sahası olarak ele alır. Ahlâk psikolojisi değerleri, ferdin ahlâkî davranış sergilemesine kaynaklık teşkil eden inanç hükümleri olarak kabul eder. Felsefe ve ahlâk felsefesi, değerlerin inançlardan kaynaklanan subjektif özelliği dışında objektif bir durumunun olup olamayacağını ve bizim değerli olarak kabul ettiğimiz obje ve konuların, bizatihi kendilerinin değerli olabileceğine yönelik tartışmalara yoğunlaşır. Sosyoloji ise değerleri, sosyal ve kültürel yapının temeline koymaktadır. Zira bireyin değerlerinin önemli bir bölümü toplum tarafından belirlenmekte ve ona sosyal kurumlar tarafından aktarılmaktadır. Bu açıdan sosyologlar insan davranışları üzerindeki etkisinin yanında, toplumdaki değişimleri, çözümleri veya gelişmeleri, çoğu zaman söz konusu süreçlerde etkili olan değerlerin mahiyeti ile açıklamaya çalışmaktadırlar.

İnsan davranışı, içerisinde meydana geldiği sosyal zemine ve yapıya göre değerlendirilmedikçe, anlaşılacakları sosyolojik bir gerçektir. Sosyal yapı ise değerlerle örülüdür, zira sosyal yapının oluşumunda değerlerin rolü büyüktür. Değerler, sosyal ilişkilerde bireylerin davranışlarına yön tayin ederek, onların öncelikleri belirleyerek, belirli tarzların oluşmasına ve doğmasına sebep olurlar. Değerlerin öncülüğünde gerçekleşen bu ilişki biçimlerinin organize olarak kalıplaşması, sosyal yapının meydana gelmesini sağlar. Zira sosyal yapı, organize olmuş ve süreklilik kazanmış sosyal ilişkiler bütünü olarak, içerisinde şekillenmiş kurumları, birlikleri, normları ve usulleri barındıran girift bir bütündür. Sosyal yapı, bireylerin ihtiyaçlarını sağlamak üzere organize olmakla birlikte, üzerinde anlaşma sağlanmış temel vasıtaları ve değerleri sunarak, toplumun işleyişinde bir düzen ve bütünlük sağlar.

Toplumsal yapıdaki bu düzenin ve bütünlüğün kaynağı kurumların değerlere dönük işlevselliğinden kaynaklanmaktadır. Toplumsal yapıyı oluşturan temel toplumsal kurumların tümünün kendine ait değerler içerdiği bilinmektedir. Örneğin, aile, eğitim, din gibi temel toplumsal kurumların kendine özgü değerleri bulunmakla birlikte, bu kurumların değerlerin benimsenmesinde, yaygınlaştırılmasında, yaşatılmasında veya bir sonraki kuşağa aktarılmasında önemli roller üstlendikleri bir gerçektir. Yine, bilindiği gibi bir toplumda değerlerin ifade edildiği temel mekanizmalar, kişinin üstlendiği sosyal rollerdir. Bu roller de toplumun tabakalaşma sistemi ile sosyal yapıyı oluşturan sosyal süreçlerle yakından ilişkilidir. Aynı zamanda bir toplumdaki iyi-kötünün belirlenmesi, ideal düşünme ve davranma yollarının tamamı değerler tarafından tayin edilir. Böylece, toplumdaki sosyal kontrol mekanizmalarının ve ödüllendirme araçlarının değer kaynaklı oldukları söylenebilir (Özensel, 2003;219). Toplumsal yapı ve kurumlar ile olan bu kuvvetli ilişkisi, değerlerin sosyolojide temel ve merkezi bir konu olduğunu bize göstermektedir.

1.Sosyoloji Bilimi ve Değerler

Değer hükümlerinin sosyolojideki merkezi konumu, onların mikro sosyal yapılar olarak insan davranışlarını ve etkileşim süreçlerini belirlemesinden ve en nihayetinde, makro seviyede teşekkül eden topluma temel olmasından kaynaklanmaktadır. Toplum, belirli bir zamanda belirli bir mekânda yaşayan daha çok ortak bir kültürü ve kimliği paylaşan topluluğa denir. Yine sosyal hayatın sürdürüldüğü, teşkilatların, sosyal ilişki, olay ve kurumların bulunduğu yer olarak toplum, insan davranışını hem hürriyete kavuşturan hem de sınırlandıran, bir taraftan karşılıklı yardımlaşmalara imkân veren, diğer taraftan gruplaşmalara ve bölünmelere yol açan, değişen bir sosyal teşkilatlar ve ilişkiler ağıdır (Bilgiseven, 1986;3-4). Toplum hayatının bilimi olarak tanımlayacağımız sosyoloji ise, bütün olarak toplum hayatını, örgütlenme şekillerini ve onun içerisinde yaşanan sosyal ilişki biçimlerini, bunlardaki değişimleri sebep sonuç münasebeti kapsamında, kendine özgü bilimsel metotlarla inceleyen sosyal bir bilim dalıdır.

Sosyoloji, genelde sosyal yapıda ve bu yapıya ait unsurlarda meydana gelen farklılaşmaları incelerken, özelde sosyal olayları, sosyal kurumları, grupları, sosyal ilişkileri ve davranışları inceler (Mauss ve Fauconnet, 1996;116). Sosyoloji, insan davranışları ile ilgilenmekle birlikte aynı zamanda onları anlamaya, yani davranışların gerisindeki değerleri de (kabulleri, inançları, bilgileri, örfleri, duyguları, menfaatleri ya da tüm zihniyet görüşünü) bulmaya çalışır. Bu doğrultuda sosyologlar değerler terimini, normları, gelenekleri, örf ve adetleri, töreleri ve bağları ifade etmek için sosyal manada kullanırlar. Bizim için de değerlerin önemli olan tarafı onların sosyal olmaları ve toplumda bireylerden beklenen davranışın yönünü tayin etmeleridir. Ancak sosyoloji bilimi veya bir sosyolog, bireylerin tek tek değerleri ile ilgilenmez. Örneğin sosyolog açısından, A şahsının aile ve evlilik öncesi cinsel ilişki hakkındaki değerleri o kadar da önemli değildir. Ancak bunların ferdi bir tercih ve boyuttan çıkıp kolektif bir durum olarak toplumun geneline yansması ve yaygınlık kazanması halinde, sosyal bir konu ve sorun olarak dikkate alınır (Korkmaz, 2006;30).

Değerlerin toplumsal işlevselliği göz önünde bulundurularak, sosyolojinin konusunun büyük bir kısmını değerler teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Sosyolojideki araştırmalar değerlere dayalı gerçekleştirilir. Bu süreçteki bilimsel çabalar, bütün toplumların belli başlı değerlerinin incelenmesinden, örnek olay, süreç ve kişilerin sahip oldukları değerlerin araştırmasına kadar gitmektedir. Örneğin sosyolojide temel bir konu olarak sosyalleşme süreçlerinin izahı, esasında küçük bir çocuğun, değerleri yavaş yavaş kabul etmesinin ve kazanmasının bir incelemesidir. Yine karşılaştırmalı tarihsel anketler, belirli bir kültür sistemi içerisinde değerlerde meydana gelen farklılaşmayı ve değişmeyi ölçerler (Keleş, 1973;32-33). Bu gerçekler sosyoloji biliminin metod ve konuları açısından değerlerden bağımsız olmadığını göstermektedir. Özellikle toplumsal yapı incelemelerinin sistemsel analizlere dönüştüğü günümüz dünyasında çağdaş bir sosyoloji değerleri asla ihmal etmez. Sosyoloji bugünkü bilimsel seviyeye ve yetkinliğe, uzunca bir zaman diliminde ve büyük mücadeleler sonucunda ulaşabilmiştir.

Sosyolojinin bilimsel bir disiplin olarak ortaya çıkışı oldukça eskilere giden tarihsel bir süreçte dayanmaktadır. İnsanlık tarihinde toplumsal olayların sebeplerinin ve sonuçlarının tartışılmaya başlandığı zamandan itibaren sosyolojinin mayalanmaya başladığını söyleyebiliriz. Sosyoloji, maya tutmaya başladığı bu uzunca tarihsel süreçte felsefe ile yol arkadaşlığı yapmıştır. Felsefeden ayrılarak sosyolojinin bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıkması, 18. ve 19. yüzyıllardaki Batı'da yaşanan toplumsal değişim ve dönüşümler neticesinde gerçekleşmiştir.

Özellikle 19. yüzyılın hem sosyal bilimler hem de insanlık tarihi açısından önemi büyüktür. Bu yüzyıl, bunalım ve kaotik bir özellik arz etmekle beraber, büyük taraftar kitlelerine sahip ideolojilerin, büyük düşünce adamlarının, keskin toplumsal dönüşüm ve değişimlerin yanı sıra, sosyal bilimlerin de ortaya çıkmasına ve kurumsallaşmasına imkân tanımıştır (Kızılcılık, 2002;1-10). Sosyal bilimlerin ve sosyolojinin doğup gelişmesi, bu dönemin koşullarından bağımsız olmamıştır. İşte sosyoloji bilimi özellikle 19. yüzyılda Batılı toplumlarda ortaya çıkan sosyal problemlere, mevcut Batılı geleneksel bilimlerin çare olamayışı neticesinde, Batı içi toplumların problemlerinin çözümünü gerçekleştirmek üzere pratik bir zorunluluk ve ihtiyaç olarak doğmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan Fransız ihtilali, sanayileşme ve işçi hareketleri, şehirleşme ve göçler, Avrupa'nın dünyaya açılması ve sömürgecilik faaliyetleri gibi toplumsal dönüşüm ve olaylar Batı'da sosyolojiyi doğuran önemli sebepler arasındadır (Kızılcılık, 2005;130-148). Ancak Avrupa'da değişim sürecindeki toplumun işleyiş kanunlarını bulma amacıyla ortaya çıkan sosyoloji, ilk başlarda yönetici sınıfın ve zengin zümrenin çıkarlarına hizmet için bir araç olarak kullanılmıştır (Kaçmazoğlu, 2001;10-19). Batılı toplumların kendi iç problemlerini çözmek amacıyla kurulan sosyoloji bilimi, dönem itibarıyla pozitivist bir zihniyetin ve düşünce atmosferinin hâkim olduğu ortam içerisinde sistemli bir hal kazanmıştır.

Pozitivist paradigmanın tesirleri altında sistematik bir bilim olma hüviyetine kavuşan sosyoloji, değerler konusuyla ilgili mevcut paradigma içerisinde çeşitli sıkıntıları yaşamıştır. Pozitivizmin, nesnel olgular dışında hiçbir şeye gerçeklik alanı tanımaması, değerlerin de bilimsel olarak incelenip incelenmeyeceği tartışmasını başlatmıştır (Uygur, 1996;110). Pozitivist yaklaşımın etkisiyle sosyal bilimlerde değerlere soğuk bakılmış ve inceleme alanı dışında tutulmuştur.

Pozitivizme göre ancak deneye tabi tutulabilen ve görünen şeylerin bilimi yapılabilir, gerisi sübjektif inanç sahalarıdır, ispatlanamayan farazi ve metafizik konulardır. Bu çerçevede pozitivist zihniyet ile şekillenen modernite her şeyin görülebilen bir şeye, yani resme dönüştüğü bir durumun adıdır. Modern kültür ise görme merkezli bir kültürdür. Modernitenin en önemli dayanaklarından biri natüralizmdir. Ancak natüralizmin kendisi bir ideolojidir. Değerleri varlık düzeyinde ele alır ve onları somuta indirger. Bu noktada değerler, görülemez, dokunulamaz ve hesaplanamaz olduklarından geri plandadırlar. Değerler sadece bireysel ve sübjektif inanç sahaları ve insanî illüzyonlar olarak görülür (Arslan, 2002;97). Dolayısıyla modern bilimin dünya görüşü hem prensip itibarıyla hem de uygulamada gözlenebilen, tasvir edilebilen ve doğalarının izin verdiği kadarıyla ölçülebilen şeylerle sınırlıdır. Aynı zamanda modern bilimin gözlemsel karakteriyle yakından alakalı olan bir başka yönü de onun pür akılcı (rasyonalist) özelliğidir (Nortbourne , 1995;48-51). Bu özellik dolayısıyla modern bilim içerisinde, akli ve mantıki temele dayanmayan çoğu değerler, gereksiz ve hurafe olarak görülür.

Neticede pozitivist yaklaşımın etkisiyle, modern bilim içerisinde bilgi ve değer arasında bir duvar örülmüştür. Bilimin aşırı kutsanması ve yüceltilmesi ile birlikte değerden bağımsız bir bilim anlayışı kabul edilmiştir. Hatta bilimden değer üretme çabası, değerlerin tamamıyla dışlanmasına neden olmuştur. Pür saf bir bilim anlayışının yeryüzünde cenneti yaratacağı, her problemi çözeceği ve insanlığı mutluluğa kavuşturacağına inanılmıştır. Ancak vaat edilen bu durum gerçekleşmemiştir. Sonraki zamanlarda özellikle insani değerlerden sıyrılmış bilimin ve tekniğin, daha çok kazanma hırsı ile gözü dönmüş ellerde dünya üzerinde katliamlara ve vahşetlere yol açması, yer yüzünü bir cinnet haline dönüştürmüştür. Yaşanan acı tecrübeler

sonucunda ise bilime ve bilgiye insan merkezli değerlerin eşlik etmesi gerektiği hakkındaki düşünceye iştirak günümüz dünyasında gittikçe artmıştır.

1.1. Sosyolojik Düşünce Dünyasında Değerler

Sosyolojinin sistemli bir bilim olmaya başladığı ilk dönemlerde pozitivist bilim anlayışı nedeniyle değerlere yönelik mesafeli bir duruş söz konusu olmuştur. Aguste Comte gibi pozitivist düşünürler değerlerin etkisini kabul etmekle birlikte, bunların subjektif inanç konuları olduğunu dolayısıyla da bilimsel olarak incelenmesinin söz konusu olamayacağını belirtmişlerdir. Comte bu bakış açısıyla bilimlerin sıralamasında ahlâka yer vermemiştir. Emile Durkheim ise (1986;36) değerlerin ve sosyal olguların tabiat kanunlarına benzer kanunlarla ancak nesnelere gibi ele alınması gerektiğini düşünmüştür. Aynı zamanda Durkheim, bireyin bilinç ve zihniyet dünyasının oluşumunda toplumda geçerli olan ortak sosyal değerlerin önemini vurgularken, değerleri üreten temel faktör olarak “toplumu” ileri sürmüştür. Ona göre toplumsal değerler bireye, dışardan gelir ve onu belirli tarzlarda inanmaya ve davranmaya zorlarlar. Toplumsal değerlerin karakteri, onların emrediciliği ve zorlayıcılığıdır. Dolayısıyla Durkheim’a göre toplumsal değerler, din, ahlâk, mantık biçimlerine bürünerek, bireylerin bilinçlerine dıştan gelirler ve kendilerini bireye istese de istemese de kabul ettirirler (Kösemişal, 1982;179).

Pozitivist paradigmanın etkisiyle değerleri uzun süre incelemekten kaçınan sosyologlar değerlerin, bilimsel açıdan ele alınamayacaklarını, öznel ve ahlâkî kriterlerle incelenebileceklerini savunmuşlardır. Sosyolojide değerleri ilk olarak ele alan ve bilimsel bir inceleme konusu yapan düşünür Max Weber’dir. Weber’in “anlayıcı” (verstehende) sosyolojisinin ve Protestan ahlâkı tezinin etkisiyle değerlerin önemli bir sosyal olgu olduğu, bilimsel analiz ve incelemeye tâbi tutulabileceği fikri iyice güçlenmiştir (Özensel, 2003;222). Weber’e göre toplum içerisindeki ekonomik, siyasi veya sosyal olguların değerlerin etkisi altındadır. Bir toplumun değerlerini anlamadan o toplumdaki davranış biçimlerini açıklamak mümkün değildir.

Weber toplumsal sistemin iç içe geçmiş bir bütün olduğunu ve bu bütün içerisinde değerlerin, diğer yapılar ve kurumlar üzerine önemli tesirlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Weber’e göre toplumsal değişimin olabilmesi için her şeyden önce değer değişiminin gerçekleşmesi gerekmektedir. Kendisi kültürel ve dinî değerlerin, ekonomide meydana getirdiği değişim ve gelişmelere etkisini göstererek, değerlerin sosyal yapı üzerindeki önemini ortaya koymuştur (Berger, 1972;338-340). Bu çerçevede Weber, Protestanlık ahlâkı ile terakkinin son safhası olarak kabul edilen kapitalist sistemin ve modern medeniyetin ortaya çıkması arasında ilişki kurmuştur (Braudel, 1991;14). Weber’e göre (1985) Protestanlık ve onun Kalvinist kolunun, kaderciliği reddedip çalışmaya, biriktirmeye ve bir mesleğe adanmışlığı teşvik eden değerleri ile eğlenceden lüksten uzak mazbut bir hayat stili, iş hayatında başarı, azim ve tasarrufa önem vermeleri, sermaye birikimini sağlayıp teşebbüs ve yatırım gücünü arttırmıştır.

Değerler dünyasının inşa edilmesinde etkili olan faktörler konusunda Weber’in görüşleri, Durkheim’ın ki gibi toplumu belirleyici ve esas alan fikirlerle bağdaşmamaktadır. Weber’e göre toplumlar, içlerinde değerlerin yaratıldığı bir yapılanmalardır, ama aynı zamanda toplumlar insanlardan, yani bizlerden ve başkalarından oluşur. Ona göre her toplumsal yapının, belirli değerler sistemini meydana getirdiği ve bu sistem yönünde üyelerini davranmaya zorladığı doğrudur. Değerlerin yaratılması toplumsaldır, ancak aynı zamanda tarihseldir. Hepimizin bağlandığı değerler evreni hem toplumsal hem de bireysel bir yaratılışın sonucudur. Weber’e göre değerler, bilincimizin bir duruma veya bir ortama tepki göstermesinden doğar, bu yüzden var olan toplumsal sistemi, kendi seçtiğimiz sistemden daha üstün bir değer vererek yüceltmeye gerek yoktur. (Aron, 1973;37). Burada Weber, aslında aşırı toplumcu analizlere karşı olarak, olayların ve eylemlerin bireydeki karşılığına dikkati çekmekte, toplumun kuruluşunda ve değerlerin ortaya çıkmasında bireylerin de göz ardı edilmemesi gerektiğini görüşü savunmaktadır.

Diğer taraftan Weber (2012;132-133) insan münasebetlerini doğuran sosyal davranışları, çeşitli tiplere ayırmakta, bu sınıflamada “değer yönelimli” davranışlara da yer vermektedir. Weber, bir toplumdaki insanların yerleşmiş alışkanlıklara göre yapılan “geleneksel davranış”, hissi tepkilerden oluşan “duygusal davranış”, ideal kabul edilen ve üstün tutulan bir “değere yönelik davranış” ve amaca yönelmiş “akılcı davranış” olmak üzere dört davranış türü sergilediklerini belirtmektedir.

Wilfredo Pareto da Weber gibi amaç-araç ilişkileri içerisinde gerçekleşme biçimine göre sosyal davranışın bir sınıflamasını yapmıştır. Pareto’ya göre davranışlar genel olarak “mantıklı” ve “mantıklı olmayan” şeklindedir (Aron, 1989;284). Aynı zamanda Pareto değerler konusunda, insanların hayatlarındaki kalıplaşmış “tortuları” ve “türetmeleri” öne sürmektedir (Berger, 1972;341). Pareto’ya göre tortular, bireyin davranışlarını sürekli etkileyen genel eğilim ve güdülerinden oluşmaktadır. Bir olgu, davranış veya eylemi belirleyen tortunun, çoğu zaman beraberinde getirdiği tasavvur, değer yargısı, ideoloji ve kuramlar vardır ki bunlar Pareto’ya göre türetmeleri ifade etmektedir. Türetmeler, tortular ve değer sistemleri ile örülmüş ve

gizlenmiş görünüş biçimleridir (Tolan, 1996;30-31). Esasen değerler burada kalıplaşarak ve somutlaşarak tortuları meydana getirmektedir.

Marks ise değerleri belirlerken ilk önce toplumsal sınıflaşmanın önemini vurgular. Daha sonra her sınıfın ilgilerinin ve tercihlerinin belirli değer oluşumlarına yol açtığını belirtir. Marks bu sınıf değerlerinin üyelerinin üzerindeki etkisine dikkati çekerken, onların hayatlarını belirlediğini söyler. Ayrıca her sınıfa özgü olan bu değerler, sınıfları tanımladığı gibi, birbirleri arasında da bir duvar oluşturur ve onları birbirinden ayırır (Berger, 1972;341). Dolayısıyla Marks'a göre değerleri belirleyen en önemli unsur, insanların dahil oldukları sınıflarıdır. Diğer taraftan Marks'ın metodolojisi "tarihî maddeciliğe" ve "diyalektiğe" bağlıdır. Tarihî maddecilik görüşü, tarihteki bütün sosyal değişimleri iktisadî, maddi faktörlerle izah edilmesi temeline dayanır (Bilgiseven, 1989;88). Tarihî materyalizme göre üretim kuvvetlerinin durumu, insan algılamalarına, tanımlamalarına ve münasebetlerine de tesir eder ve onları şekillendirir (Meriç,1993;110). Dolayısıyla insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen normların ve değerlerin diğer bir kaynağı da Marks'a göre maddi ve iktisadî faktörlerdir. Ancak bu izah tarzı, Marks'ı tek sebepli bir metodoloji içerisine sıkıştırır ki, sosyal bilimlerde bu durum pek makbul değildir. Zira iç içe geçmiş sosyal yapı ve beşerî münasebetler, tek bir faktörün tesiriyle vücuda gelmezler, pek çok sosyal kuvvetin etkileşimlerinin tesiri altında ortaya çıkarlar.

Durkheim gibi Hans Freyer de toplumun, bireyin değerlerini ve bütün varlığını belirlemedeki önemine işaret eder. Freyer'e göre, daimî hareket noktamızda toplum, karşımıza somut bir sosyal nizam olarak çıkmaktadır. Onu, biz istediğimiz şekilde değiştirmeye veya özel hayatımızın bazı alanlarında olduğu gibi, yeniden yaratmaya muktedir değiliz, bilakis toplum karşımıza bir objektif olay, toplu bir gerçeklik olarak çıkmaktadır. Bu haliyle toplum bizi bağlıyor, bizi sınırlandırıyor, bazı şeyleri yapmaya zorluyor ve bize belirli bir yer tahsis ediyor. Bizler ise bundan kaçınmaya çalıştığımızda, hissedilir bir mukavemet ile karşı koyuyor (Freyer, 1957;8). Bu gibi pür sosyolojik yaklaşımların ifade ettiği şekilde, toplumun ferdi biçimlendirici özelliği bir gerçek olmakla birlikte, bu etki sadece tek yönlü değildir. Zira toplum, bireylerin bir araya getirdiği sosyal bir sistemdir.

Talcot Parsons ve Robert K. Merton ise toplumun kurulmasında, kurumsal yapının teşekkülünde sosyal değerlerin varlığının ve paylaşılmasının önemine işaret etmektedirler. Merton'a göre (1968;214) toplum denilen sistem, sosyal ve kültürel yapıdan oluşur. Sosyal yapı birey için vasıtaları sunarken, kültürel yapı bireyin sahip olması gereken hedefleri ve değerleri gösterir. Toplum içerisinde kültürel yapının sunmuş olduğu değerler ile sosyal yapı arasında denge durumunda toplum istikrarlı bir yapı arz ederken; sosyal ve kültürel yapı arasındaki dengenin bozulduğu bir durumda "anomi" denilen değer bunalımı ve karmaşası ortaya çıkar.

Parsons ise toplumsal ve siyasal uzlaşmayı şekillendiren, ortaklaşa paylaşılan değerlerin, toplumsal düzenin ve bütünlüğün sağlanmasındaki önemine işaret eder. Parsons'a göre kalıplaşmış birer değer hükmü olan normlar, kültürel sistemin ne olduğunu belirtir (Berger, 1972;343). Parsons genel sistem kuramında, toplumu işleyen büyük bir sisteme benzetir ve onu sistemsel bir çözümlenmeye tabi tutar. Sosyal sistemi, aktörler, statü ve rol ilişkileri çerçevesindeki etkileşim süreçlerinin sistemi, sosyal yapıyı da sosyal ilişkilerin az çok kalıplaşmış bir görünümü olarak tanımlar. Ona göre her sosyal sistemin başlıca unsurları; Tali sistemler, Roller, Normlar, Kültürel değerlerdir. Parsons, her sosyal sistemin dört işlevsel öge, yani değer kategorileri ile belirlenebileceğini öne sürmektedir. Bu öğeler; toplumca kültürel olarak sağlanan araçların amaca uyumu, amacın belirlenmesi, değerler aracılığı ile sağlanan sosyal bütünleşme ve eşgüdüm, değer kalıplarının korunması (toplumsal süreklilik) şeklinde sıralanır. Bunları gerçekleştirmekte olan toplumsal sistem, bütünleşmenin; kültürel sistem, değerlerin korunmasının; kişilik sistemi, amaca ulaşmanın; organizma sistemi de uyum işlevinin kaynağıdır (Poloma, 1993;158). Parsons'a göre toplum içerisindeki kurumların farklılaşması ve değişmesi, uyumsuzluğa ve bütünleşme problemlerine yol açar. Değerler belirsizleşir ve bir kaos ortamı oluşur. Bu durumda topluma kaynaklık eden ve gelişmeye açık olan kültür, yeni şartlara uyumu gerçekleştirerek değerlerin ve kurumların oluşmasını sağlayacaktır. Kültürel yapının ortaya koymuş olduğu değerler, ortak olarak kabul edilen, paylaşılan ve uygulanan hükümler olarak, toplum içerisindeki dengenin ve bütünleşmenin oluşmasına hizmet ederler.

1.2. Sosyolojide Metodolojik Açıdan Değerleri Ele Almak

Her bilim dalında yapılan çalışmalar, bilimsel bir metot üzerine kurulur ve yürütülür. Sosyoloji hem tatbiki hem de nazari metotları kullanan, tek sebepli açıklamalardan çok sebepli açıklamalara geçen, tümdengelim yerine tüme varım metodunu benimseyen ancak bazı zamanlarda tümdengelim de uygulayan, soyut kavramlardan somut kavramlara yönelen, somut kavramlardan ise soyut kurallar bulmaya çalışan bir bilim dalıdır (Erkal, 1996;81). Bu yönüyle sosyoloji, değişen zaman ve şartlarda sosyal

ilişkilerin farklılaşan boyutunu daha iyi anlayabilmek ve değerlerle ilgili temel verilere ulaşabilmek için kendine özgü metodolojiyi benimser.

Sosyolojik metodun uygulayıcısı olarak bizler uygulamadaki subjektif özellik gösteren değerlerin nesnellliğini ve bilimselliğini belki inceleyemeyiz ama bilimsel bir metotla değerleri inceleyebiliriz. Esasında sosyoloji açısından değerlerin ortaya çıkışı, incelenmesi ve nesnel olup olmadığı konusundaki başvuru yeri, değerlerin taşıyıcısı olan insan davranışlarıdır. Bu açıdan toplum içerisinde insan davranışını incelemeyi esas alan bir bilim dalı olarak sosyoloji, davranışların gerçekleşmesinde önemli bir belirleyici faktör olarak kabul edilen ve yaygınlaşması, kalıplaşması ile sosyal yapının oluşmasına imkân tanıyan değerleri dikkate alması ve incelemesi bilimsel bir zorunluluktur. Değerlerin incelenmesi bilimsel açıdan bir gereklilik olmakla birlikte, bu noktadaki sosyolojik metotlar farklılaşabilir.

Tarih bilinci, değerlerin evrensel olarak gerçekleşmesine imkân olmadığını belirtir. İçinde bulunduğumuz ve bağlı kaldığımız değerler gerek grup içi dinamikler ve gerekse dış tesirler yoluyla zamanla değişebilmektedir. Değerler, "bilme aktı" gibi salt ve yalın değildir. Aslında bilgiler de dahil olmak üzere değerler, insanın psikik doğasının bir ürünüdür. Bu doğa, zamandan zamana ve toplumdaki topluma değişebilmektedir. Dolayısıyla tüm insanlığı kuşatacak mutlak ve evrensel değerleri aramak, örtük totaliter bir tavrın göstergesidir (Özlem, 2002;222-234). Ancak bir toplumdaki geçerli olan değerlerin tespiti mümkün olabilir ve bu da gereklidir. Hakikatte bizler soyut bir karakter taşıyan değerleri ne sıradan "bilme aktı" ne de modern bilimin parçalayıcı ve ayırıcı yöntemi ile tam olarak kavrayabiliriz. Esasında böyle olması gayet doğaldır. Çünkü değerler bir defa tanımlanıp sınırlandı mı artık soyutlukları zedelenir (Filiz, 1998;20). Aslında değerler tanımlamalarla ve sınırlamalarla değil, içe dönük bir anlamıyla kavranabilirler. Bu doğrultuda Berger ve Wuthnow'a göre (2002;13) "anlama" sosyolojinin yöntemsel bir zorunluluğu olduğu kadar, insanın toplumsal varoluşunun da ayrılmaz unsurudur. Kaldı ki sosyolog, girift sosyal münasebetlerin belirli bir çeşidi olarak toplumu anlamaya veya insanların toplum içerisindeki farklı davranış tarzlarını karşılaştırmaya teşebbüs eder (MacIver ve Page, 1994;16). Ancak, anlama faaliyeti olup biten bir sonuçlandırma değil, bir süreç olarak kabul edilebilir. Zira "anladım" hükmü, araştırmayı bitiren bir ifadedir. Bu hükümle sonuçlandırılmış bir çalışmanın pozitivist çizgiye yaklaşması içten bile değildir.

Sosyologlar değerleri incelerken bazı hususlara dikkat ederler. Mesela değerleri anlamının önemini her türlü bireysel değerlerden sıyrılarak objektifliği esas almak ve doğru ölçüm metodu belirlemek, önemli görülmektedir. Zira uygun olmayan ölçümlerin kullanımı hata üretmek için bir vasıta. Ayrıca diğer bilimlerden doğrulama ve karşılaştırmalı değer araştırmalarına önem vermek, açık değer belirleme işlevini yerine getirmek gayretindedirler (Cuber, 1963;48-49). Yine sosyologlar değerleri incelerken sadece veri analizlerinden yararlanmak yerine sahaya da inmeli ve gözlem yapmalıdırlar. Sosyologlar pasif gözlem değil aktif gözlem yaparak, alanda bazen tablolarda çıkan sonuçların örneklerini bizatıhi görmeli, anlamsız gibi görülen tablodaki sonuçların nasıl anlamlı bazı sebep sonuç ilişkilerinden kaynaklandığını tespiti muvaffak olmalıdır (Bilgiseven, 1996;6). Dolayısıyla değer araştırmalarında nitel metodoloji ve teknikler asla ihmal edilmemelidir.

Sosyoloji değerlerden bağımsız bir bilim dalı, sosyolog da değerlere sahip ama bilimsel dürüstlük ilkesiyle çalışmalarında değer koymaktan uzak kişidir. Ancak sosyal bilimciler ve sosyologlar, bir toplumu anlamak, o toplumdaki davranışları anlamlandırmak için, davranışların hareket ettirici sebebi ve yöneldikleri nesnelere olan değerleri de bilmek zorundadırlar. Dolayısıyla sosyoloji, sosyal davranış ve sistemlerin yapısını bunların arkasındaki değerleri incelemekle uğraşır, ancak bunu yaparken onlara ahlâki yargılar ve değer hükümleri sunmaz. Oysa bazı disiplinler, olayları ve durumları her zaman üstün bir değere göre ele alır ve inceler. Hukukun üstün değeri adalet, estetiğin güzellik, ahlâkın iyilik, pedagojinin ise uyumlu bireyler yetiştirmektir. İşte bu gibi disiplinler değer yüklü normatif yaklaşımlı olmasına karşılık, sosyolojinin en temel özelliği normatif olmamasıdır. Bir sosyal olayı, bir topluluğun davranışını incelerken, onlar hakkında dinî, ahlâki, hukukî, estetik vb. hükümler veremez, onları sorgulamaz. Her ne kadar sahip olduğu değerler ile incelediği değer yapıları arasında bir farklılık bulursa da ve bir çatışma yaşasa da sosyolog olguları olduğu gibi yansıtmalıdır (Berger ve Wuthnow, 2002;19-26). Aksi takdirde kişisel değerlerin etkisinde yapılacak bir araştırma, olanı değil olması gerekeni ortaya koyacak ve bilimsellikten uzaklaşacaktır.

Bu noktada sosyolog tasvir edici ve sınıflandırıcı bir üslupla değerlere yaklaşır. Kendisi değer koymaz, olumlu olumsuz değerleri doğru veya yanlış olarak belirtmez, değerleri dışarıdan tasvir ve tespit eder. Örneğin bir sosyolog, belirli şartlar dahilinde dört kadını evlenmenin Müslümanlar tarafından doğru karşılandığını, Hıristiyanlar tarafından yanlış sayıldığını bir olgu olarak tespit eder. Ancak bu tespitini ileri götürerek, Hıristiyanların tutumunun doğru, Müslümanlarınkinin yanlış olduğunu (veya aksini)

söyleyerek bir değerlendirme yapamaz (Kılıç, 1992;3). Zira o zaman sosyoloğun değerleri, incelemelerine ve analizlerine karışacak, bilimsel metodun temel ilkesi olan tarafsızlık ihlal edilmiş olacaktır.

2. Değer Araştırmalarının Sosyolojik Önemi

Değer araştırmalarının hem psikolojik hem de sosyolojik açıdan önemi bulunmaktadır. Psikolojik açıdan değerler insanların tutumlarını etkileyen ve davranışlarına istikamet kazandıran zihni yapılarıdır. Bu yönüyle davranışın belirlenmesinde ve yönlendirilmesinde rehber ilkeler olarak önemli rol oynarlar. İnsan değerleri çalışması, sadece sosyalleşme ve kültürü anlamak için değil, aynı zamanda bireylerin hayata uyumu ve psikolojik karakterlerini anlamak için gereklidir. Zira bireylerin önemli sorunlarını, benimsedikleri değerleri hakkında güvenilir bilgileri dikkate almadan anlamak, değerlendirmek ve çözüm yolu bulmak zordur (Başaran,1992;49). Bu noktada değer araştırmaları, psikolojik ve pedagojik çalışmalara önemli veri imkânı sunarlar.

Sosyolojik bir gözle bakıldığında, bireylerde bulunan temel değerler, onların ilgi alanlarının, istek ve beklentilerinin yönünü ifade eder. Herhangi bir değere önem veren insan, ona eğilimli olur ve o yönde hareket eder; bir başka deyişle kişi sosyal alanda kendini değerlerinin koordinatlarına göre konumlandırır. Örneğin dinî değerlere önem veren bir insan dinî konulara daha hassas olması ve ibadetlerine önem vermesi beklenir. Sanata önem veren birisinin ise resim veya heykel galerine daha fazla gitmesi ve sanatsal konulara daha çok düşkün olması beklenir. Dolayısıyla bireylerin temel değerlerinin tespiti, onların ilgi alanlarının ve önem verdikleri konuların da ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Bu noktada insanlardaki genel eğilimlerin tespiti ise toplumun bulunduğu durum ve gidişatı hakkında bize önemli bilgiler verecektir.

Bizler bireylerin, grupların ve çeşitli kültürlerin değerleri hakkında bilgi edinerek, onların tutum ve davranışlarını büyük ölçüde önceden tahmin edebiliriz. Bu durum aslında değerlerin aynı zamanda tanımlayıcı bir özelliğinin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Zira sosyal sınıflar, meslekler, dinî ve siyasi inançlar, ancak onların değerleri ve değer sistemlerindeki farklılık ile izah edilebilir (Rokeach, 1973;26). Yine kültürel, kurumsal ve teknolojik değişmelerin yanı sıra, olgunlaşma, eğitim, inandırma ve terapi ile meydana gelen farklılıklar, değerlerde ve değer sistemlerinde görülen değişmeye bağlanılarak açıklanır. Bu yüzden değerler üzerinde yapılan araştırmalar başlangıçta olmasa da sonuçta, eğitimci, yönetici, planlamacı, reformcu ve terapistler için önemli pratik bilgiler sağlamaktadır.

Değerler ve onlara bağlı olarak ortaya çıkan değerler hiyerarşisi, kültürel ve toplumsal farklılıkların temelinde yatmaktadır. Bir toplumun değerler sisteminin veya değerler hiyerarşisinin tespiti, onun diğer toplumlar nezdinde farklılıklarının ne olduğunu ve onlar arasında nerede bulunduğunu göstermeye imkân tanıyacaktır. Böylece değer araştırmaları sayesinde karşılaştırmalı kültür incelemelerinin gerçekleştirilebilmesi söz konusu olurken, diğer taraftan da mevcut yapıda değerlerin ortaya çıkarmış olduğu sorunlar önceden gözler önüne serilmiş olacaktır. Örneğin kapitalist ve bireyci değerler sistemine sahip Batı toplumlarında, bu değerlerin etkisiyle bazı sorunlar yaşanmaktadır. Örneğin sosyal bağlardaki çözümlerle birlikte yalnızlık, mutsuzluk hayatın anlamsızlığı, yabancılaşma ve depresyon yoğun olarak yaşanan sorunların başında gelmektedir. İşte aynı yönde mevcut bulunan değerlerin yaygın olarak yaşanmaya başladığı başka bir toplumda, gelecekte muhtemel ne gibi sorunlara yol açabileceği bilgisine kavuşma imkânı, değer araştırmaları sayesinde mümkün olacaktır. Dolayısıyla değer araştırmalarının bir amacı da kültürler arası bir karşılaştırma girişimi olması ve karşılaştırma sayesinde sosyal sorunların gözler önüne serilmesidir.

Değerler araştırması sadece toplumlar arasında değil, toplum içerisinde de sosyal sınıfların ve tabakaların değer farklılaşmalarının hangi düzeylerde ne oranda ve hangi yönde olduğunu tespit etmemizi sağlayacaktır. Bu yönüyle toplum içerisinde, sınıflar arasındaki sosyal ve ekonomik mesafenin boyutları ortaya çıkacaktır.

Değer araştırmalarının diğer bir önemi de toplum içerisindeki değer değişmelerinin analizini içermesidir (Kahle vd., 1988;28-41). Değer değişmelerinin analizleri, değerlerin arka planını, bu günkü yapısını ve gelecekte hangi istikamette seyredeceğini bize göstererek, toplumsal yapıyı korumada ve toplumsal düzenliliği sağlamada etkili olan unsurları destekleyecek vasıtaları temin etmeye imkân tanıyacak, olumsuz toplumsal ilerleyişe de engel olacak sosyal tedbirlerin alınmasını sağlayarak, büyük bir işlev ifa edecektir. Belirli zaman aralıkları ile yapılan değer araştırmaları bize, toplumsal yapının özellikleri ve değişimi hakkında yorum yapma fırsatı sunacaktır.

Ayrıca bir toplumda bulunan bireyler o toplumun değerlerini aynı ölçüde ve tonda benimsemezler. Yine aynı sosyal değerlere sahip olan kimseler, bu değerlere aynı yoğunlukta ve duygusal dışa vurularla bağlı değillerdir. Toplumun tüm üyeleri sosyal değerlerin ortak yanlarını asgari şartlarda açığa vursalar

dahi, toplum üyelerinin değişen yaşları, cinsiyetleri, zekâ ve idealleri sebebiyle, bu değerlere olan duygusal bağlılıkta, yaşamada ve tepki göstermede farklılıklar oluşması söz konusu olacaktır (Şerif, 1985;115). İşte değer araştırmaları, ayrı bireysel yönelim ve uyum biçimlerini tespit ederek, detaylı bir sosyolojik analize imkân tanınmasının yanında, aynı zamanda genel değerler içerisindeki farklılaşmaların, kaymaların ve bunların yönünün açığa çıkmasına yardımcı olacaktır.

2.1. Değerlere Yönelik Yapılan Araştırmalar

Positivizmin değerleri dışlayıcı olumsuz tavrına karşılık, son zamanlarda sosyolojide değerlere karşı örülen duvarlar ortadan kaldırılmış ve önemli değer araştırmaları yapılmaya başlanmıştır. Batıda Latince "valere" kelimesinden türetilen (Leichtentritt, 2001,151) ve 1918 yılında Znaniecki tarafından sosyal bilimlere kazandırılan değerlerin tespitine yönelik ilk test, Spranger (1928) tarafından yapılmıştır (Özgüven, 1994;351). Spranger şahsiyet yapılarını analiz ederek, insanların buna göre altı değer tipinden birine girebileceğini belirtmiştir. Onu izleyen ve çalışmalarını genişleten Allport, Vernon ve Lindzey (1960) değerleri Estetik, Teorik (veya Bilimsel), İktisadi, Siyasî, Sosyal ve Dinî olmak üzere altı grupta toplamışlardır.

Bu sınıflamalara bağlı kalarak mevcut çalışmaları geliştiren ve değerler sahasında yapılan araştırmalar içerisinde kendisinden sonrakilere önemli referans kaynağı teşkil eden araştırmacılardan biri de Milton Rokeach'tır. Rokeach, (1973;7-8) değerleri Gaye Değerler (Terminal Values) ve Vasıta Değerler (Instrumental Values) olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bunları da yine kendi içerisinde bireysel ve sosyal olmak üzere iki kısımda ele almaktadır. Bireysel değerler, ben merkezli olarak kendine saygı, iç denge ve uyumu belirtirken; sosyal değerler, toplum merkezli olarak eşitlik, barış içinde bir dünya gibi toplumdaki genel değerleri ifade etmektedir. "Rokeach Değer Envanteri" hayatın her sahasını kuşatmasından ötürü dünyada büyük kabul görürken ülkemizde de Erol Güngör'ün "Değerler Psikolojisi"(1988) isimli uygulamalı çalışması başta olmak üzere, Aygün-İmamoğlu (2002) ve Çileli-Tezer (2000) gibi pek çok kişinin yapmış olduğu araştırmaya da örnek ve model teşkil etmiştir.

Değerler alanında önemli çalışmalar yapan diğer bir düşünür de Schwartz'tır. Schwartz (1994) tarafından geliştirilen "Schwartz Değerler Ölçeği" (Schwartz Value Survey) Lisa Myyry ve Klaus Helkama (2002) gibi pek çok kişinin yaptığı çalışmaya temel teşkil etmiştir. Bu ölçek, başta Rokeach'ın sınıflaması olmak üzere diğer ölçekler göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Ülkemizde de bu ölçeğin geçerliliği ve uygunluğu Kuşdil ve Kağıtçıbaşı (2000) Bacanlı,(1999) ve Atay (2003) tarafından kabul edilmiş ve pek çok araştırmada kullanılmıştır.

Yakın zamanda değerler alanında en kapsamlı araştırmalar, "Dünya Değerler Araştırması" adıyla Jacques-Rene Rabier ve Ronald Inglehart (1998) tarafından yapılmıştır. Aslında Dünya Değerleri Araştırmasının başlangıcı 1970'li yıllara kadar uzanmaktadır. Bu tarihlerde Avrupa Toplulukları Komisyonu (Commission of the European Communities), üye olan ülkelerdeki kamuoyunun siyasî, ekonomik, toplumsal ve kültürel konulardaki değer, tutum ve davranışlarını ölçmek amacıyla, "Eurobarometer" adında bir sosyal bilim projesi başlatmışlardır. Bu çalışma ile üye toplumların tutum ve değerlerindeki devamlılık ve değişimler karşılaştırmalı olarak incelenmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla her ilk ve sonbaharda olmak üzere senede iki araştırma yapılmaya karar verilmiştir. Daha sonra bu araştırmayı yürüten "Avrupa Değerler Sistemleri Çalışma Grubu" öncülüğünde, 1981-1982 arasında 25 ülkeyi kapsayan ilk Dünya Değerleri Araştırması yapılmış ancak bu araştırmaya Türkiye dahil edilmemiştir. Dünya Değerler Araştırmasının ikincisi ise 1990-1993 yıllarında, Türkiye'nin de katıldığı 43 ülkede yapılmıştır. Bu araştırma dünya üzerinde yaşayan nüfusun %70'ini kapsamış ve onların değer, tutum ve davranışları ile ilgili önemli veriler sağlamıştır. Türkiye'deki bu araştırma, Mishagan Üniversitesi ve TÜSİAD desteğiyle Üstün Ergüder, Ersin Kalaycıoğlu ve Yılmaz Esmer (1991) tarafından yapılmıştır. Ronald Inglehart koordinatörlüğünde, Dünya Değerler Araştırması sonraki yıllarda daha da ölçeği genişletilerek yapılmaya devam edilmiş, sonuncusu 2010-2014 yılları arasında yapılmıştır. Bu kapsamda 2017 de başlayan ve halen devam eden, 2019 da tamamlanması planlanan bir araştırma sürdürülmektedir.¹

Bu gibi araştırmalarda daha çok kültürel değerler ve ekonomik büyüme ile olan ilişkinin ampirik incelenmesi yapılmıştır. Weber'ci bir bakış açısıyla ele alınan değerler, ekonomik gelişmenin destekleyicisi olarak kabul edilmiştir. Zira Weber'i haklı çıkarırcasına Inglehart, 1991 yılı araştırma verilerine dayanarak, başarı güdüsünü ölçmek için çocuk yetiştirmede önemli kabul edilen değerlerin (azim-sebat, tutumluluk, dindarlık) durumunu içeren verilerinden faydalanmak suretiyle, GSMH ile arasındaki ilişkiyi göstermeye çalışmıştır (Esmer, 2003;96-98). Böylece kültürel değerler ile ekonomi arasındaki bağ ortaya konulmuş, hatta sosyal yapının tamamıyla kültürel, ekonomik, siyasî yapının birlikteliği ve etkileşimi ile değiştiği gösterilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında modern ve postmodern toplumsal yapıların belirli kültür

¹ Bu araştırmaya www.worldvaluessurvey.org adresinden ulaşılabilir.

değerlerinin etkisiyle vücut bulan ekonomik gelişmeler ile ortaya çıktığı ifade edilmiştir (Inglehart vd., 1998;8). Ancak dünya genelinde yapılan bu araştırmalarda, geleneksel değerlerle yüksek eğitim, modernleşme, endüstrileşme, göç gibi konular karşı karşıya getirilmiştir. Burada daha çok değişim üzerinde durulmuş ancak geleneksel değerlerin kültürel ideolojinin özel bir kısmında kökleşerek nasıl devam ettiği pek azında ortaya konulmuş, insanların anavatanlarında yaşadığı değerler ile sosyal yapı arasındaki ilişkiler göz ardı edilmiştir (Huyn, 2001;204).

Son yıllarda sosyal değerler ve kültürel yapı üzerine yoğunlaşan bu çalışmaların sayısında önemli bir artış vardır. Weber'in takipçileri olan bu kişilerin çalışmalarında, çoğu zaman demokratikleşme yetersizliği ve yoksulluk gibi sosyal problemler ile o toplumun değerleri arasında bir bağ kurulmuş ve sefaletin nedeni olarak değerler görülmüştür (Harrison, 2002;11-12). Ronald Inglehart (2002;51) toplumların kültürel değerleri ile siyasal ve ekonomik başarısı arasında güçlü bir ilişki olduğunu söylerken, çelişkisi kendi içinde gizli, kapitalist indirgemeci bir tanımla Francis Fukuyama (2002;31), güvene dayalı "sosyal sermayenin" yani grup üyeleri arasında paylaşılan ve ortak olan sosyal değerlerin, demokratik müesseseleri geliştirmede oynadığı anahtar rolü tartışmıştır. Seymour M. Lipset (1959) ise demokrasi, değerler, kültür ve yoksulluk arasındaki bağı ele almıştır. Yapılan bu araştırmalarda genel olarak siyasal ve ekonomik gelişmenin temel bazı değerlere bağlı oluşu tezi ortaya konulmuş ve ispatlanmaya çalışılmıştır. Burada modernleşmenin ve seküler değerlerin uzun vadede demokrasiye geçişte etkili olduğu; kalıcı değerlere sahip geleneksel toplumlarda demokratik yapıların ve ekonomik gelişmenin zor geliştiği edilmiştir. Ancak bu tezler karşısında Konfüçyüs kültür dairesinde yer alan Güney Kore, Tayvan gibi ülkeler bu görüşü yanlışlarken, İslam'ın temel hükümlerinin de demokrasi ve insan hakları, eşitlik gibi değerlerle çatışma içerisinde olmadığı bir gerçek olduğunu belirtmek gerekir.

Ülkemizde ise Hilmi Ziya Ülken'in "Bilgi ve Değer" (1996) ve "Değerler, Kültür ve Sanat" (1965) gibi değerler üzerine olan kapsamlı teorik incelemelerinin yanında Erol Güngör'ün (1998) değerler psikolojisi üzerine yaptığı önemli çalışmalar bulunmaktadır. Erol Güngör, başta belirttiğimiz gelenek içerisindeki klasik değer sınıflamasına bağlı kalmış, ancak bunlara bir de "ahlâki değerler" boyutunu eklemiştir. Yine ülkemizde karşılaştırmalı değer araştırmaları içerisinde Çiğdem Kağıtçıbaşı (1973) tarafından yapılan, Türk ve Amerikan gençlerinin kişilik yapıları, milli, ailevi ve manevi değerlerini karşılaştırmalı olarak izah eden çalışmasını belirtebiliriz. Değerlerle alakalı ülkemizde yapılan diğer bir önemli çalışma da Cavit Ünal'ın "Genel Tutumların veya Değerlerin Psikolojisi" (1981) isimli araştırmasıdır. Ünal burada değerlerin teorik izahı, niteliği ve hayat içerisindeki işlevsel önemi üzerinde durmuş, özellikle üniversite gençliğinin uygulamalı değer analizlerine yer vermiştir.

Sonuç

İnsan psikolojisinin en önemli unsurları olan değerler, bireyin motivasyonunu belirleyen, hayata uyumunu sağlayan ve dünyayı mânâlandırmasına imkân tanıyan izafi hüküm organizasyonlarıdır. İnsanlar dış dünyayı çıplak bir izlenim ve algı ile değil, ya var olan veya sonradan oluşturulmuş değerleri ile ifade ederler. Bu durum insanların algılamalarına bir takım mânâlar yüklemesinden kaynaklanmaktadır. Belirli değerleri benimseyen insanların çevresini, objeleri ve olayları idrak ediş tarzı farklılaşacaktır. Diğer taraftan, insanın elde ettiği hiçbir algı başıboş bir şekilde şuur içerisinde bulunmaz. Değerler sayesinde anlamlandırılır ve şuurun bütüncül yapısı içerisinde bir yere konulur. Bu süreçte değerler, tutarlılık özelliği itibarıyla zihni organizasyonlar içerisinde ahengi sağlarken, rehberlik edici özelliği ile de onlara hedef tayininde bulunur. Böylece değerler, davranışın gerçekleşmesinde belirleyici ve yön gösterici hükümler olarak işlev görür.

Her ne kadar pozitivist paradigmanın değerler üzerine olumsuz etkisi söz konusu olsa da sosyolojide geçmişten günümüze toplum sorunları ile ilgilenen düşünürler gerek sosyal yapıyı gerekse yapıya ait değişim ve dönüşümleri ele alırken, sadece bunların örneklerini göstermekle kalmamış, aynı zamanda olayların arkasındaki görünmeyen değerleri de dikkate almışlardır.

Değerlerin hem sosyolojide hem de toplum içerisinde merkezî bir konumu bulunması, onların incelenmesini ve araştırılmasını da gerekli kılmaktadır. İdeolojiden bağımsız bilimsel bir temel üzerine inşa edilmiş değer araştırmaları, sosyal bilimler dünyasında önemli bir yere sahiptir. Bir toplum içerisindeki çeşitli bölge, grup ve sınıflar arası yönelimlerin, farklılaşmaların ve mesafelerin boyutları, değer araştırmaları neticesinde elde edilecek veriler sayesinde ortaya konulabilecek bir konudur. Bireylerin, grupların, sosyal sınıfların ve çeşitli toplumsal birimlerin değerlerini önceden öğrenerek onların gidişatı hakkında fikir sahibi olunur. Yine bir toplum içerisinde belirli zaman aralıkları ile yapılan değer araştırmaları, sosyal ve kültürel değişimin düzeyini gösterdiği gibi, o toplum içerisinde belirli yaş dilimlerine yapılacak bir inceleme ile de kuşak çatışmasının mahiyeti açıklığa kavuşturulabilir. Genel olarak, bir toplum üzerine yapılan değer araştırmaları, sosyal yapının statik ve dinamik karakterini ortaya

koymakta, böylelikle o toplum hakkında bilgi sahibi olmaya fırsat tanımaktadır. Aynı zamanda farklı toplumlar içerisinde yapılan değer araştırmaları, kültürler arası karşılaştırmaya da imkân tanıyarak farklı insan toplumlarının özelliklerinin görülmesini sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Allport, G. W., Vernon, P. E., & Lindzey, G. (1960). *The Study of Values*. (3.B), Boston:Houghton Mifflin.
- Aron, Raymond (1989). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev. K.Alemdar). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aron, Raymond (1973). *Toplum Bilim Düşüncesinde Ana Akımlar, Pareto, Weber, Durkheim*, (Çev.: Fevzi Yalım). Ankara: Ağaç Matbaası.
- Arslan, Hüsamettin (2002). "Bilgi, Natüralizm ve Değerler". *Bilgi ve Değer*, Ankara.ss.91-100
- Atay, Salim (2003). "Türk Yönetici Adaylarının, Siyasal ve Dinî Tercihleri İle Yaşam Değerleri Arasındaki İlişki". *Değerler Eğitimi Dergisi*, C.I, Sayı 3, ss.87-120.
- Aygün Z.K- İmamoglu E.O (2002). "Value Domains Of Turkish Adults And University Students". *The Journal Of Social Psychology*, V.142.I.3, pp.333-351.
- Bacanlı, Hasan (1999) "Değer Tercihleri". *V.Ulusal Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi*, Ankara.ss.597-610.
- Başaran, Fatma (1992). "Üniversite Eğitim Süresi İçinde Öğrencilerin Değer Tercih Sıralamalarında Değişme", *VII Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları*, Ankara.
- Berger, Peter- Berger, Brigitte (1972). *Sociology*, New York: Basic Bpoks Publishers.
- Bilgiseven Amiran K.(1989). *Sosyal İlimler Metodolojisi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Bilgiseven, Amiran K. (1996). "Sosyolojik Alan Araştırmalarında Anlamlılık", *Türk Sosyolojisi Dergisi*, S.2, İstanbul.
- Bilgiseven, Amiran K. (1986). *Genel Sosyoloji*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Braudel,Fernard (1991). *Maddi Medeniyet ve Kapitalizm*. (Çev. M: Özel), İstanbul: Ağaç Yayıncılık.
- Cileli, Meral- Tezer, Esin (1998). "Life and Value Orientations of Turkish University Students", *Adolescence*. Spring;33(129). pp.219-28.
- Cuber, Jhon F (1963). *Sociology*, New York: Appleton Centur Crofts.
- Çileli, Meral (2000) "Cahnge İn Value Orientations Of Turkish Youth From 1989 to 1995", *The Journal Of Psychology*, 134(3), pp.297-305.
- Durkheim, Emile (1986). *Sosyolojik Metodun Kuralları*. (Çev. E. Aytekin), İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Ergüder, Üstün- Kalaycıoğlu, Ersin ve Esmer, Yılmaz (1991). *Türk Toplumunun Değerleri*. İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Erkal, Mustafa E. (1996). *Sosyoloji*. İstanbul: Der Yayınları.
- Ersoy, Ersan (2012). *Değer Farklılaşmalarının Sosyolojik Boyutu*. İstanbul: Kumsaati Yayınları.
- Esmer, Yılmaz (2003). *Ahlâki Değerler ve Toplumsal Değişme. Modern Dünyada Değer Kayması*. (Atabek, Erdal), İstanbul: Alkim Yayınları.ss.231-392
- Filiz, Şahin (1998). *Ahlâkın Akli ve İnsani Temeli*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Freyer, Hans (1957). *Sosyolojiye Giriş*. (Çev. Nermin Abadan), Ankara: Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Fukuyama, Francis (2002). *Sosyal Semaye*. (Çev.:S. Durmaz.), *Türkiye Günlüğü*, S.71, Ankara.ss.31-41
- Güngör, Erol (1998). *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul:Ötügen Yayınları.
- Harrison, Lawrence (2002). *Kültür Neden Önemlidir?*, (Çev.: Y. Z. Çelikkaya), *Türkiye Günlüğü*. S.71, Ankara.
- <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>, Saat:22.00,2018
- Huyn, Kyoung. J (2001). *Sociocultural Change and Traditional Values: Confucian Values Among Koreans and Korean Americans*. *International Journal of Inter Cultural Relations*, 25. pp.203-229
- Inglehart, Ronald- Basanes, Miguel- Moreno, Alejandro (1998). *Human Values and Beliefs; A Cross-Cultural Source Book*. Michigan: University of Michigan Press.
- Inglehart, Ronald (2002). *Kültür ve Demokrasi*. (Çev.: M. Öz), *Türkiye Günlüğü*, S.71, Ankara.
- Inkeles, A. (1995). *Sosyolojinin İlgilendiği Konular*. *Sosyoloji Yazıları*, (İhsan Sezal), Bursa: Ekin Yayınları.
- Kaçmazoğlu, H. Bayram (2001). *Türk Sosyoloji Tarihine Giriş*. İstanbul: Birey Yayıncılık. Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1973). *Gençlerin Tutumları Kültürler Arası Bir Karşılaştırma*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Kahle, L.R., Poulos, B-Sukhidal, A. (1988). "Changes İn Social Values in The United States During the Past Decade", *Journal of Advertising Research*. pp.35-41
- Keleş Ruşen (1982). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Metodları*. Ankara: A.Ü.S.B.F.Y.
- Kessler, Gerhard (1985). *Sosyolojiye Başlangıç*. (Çev.: Z. Fahri Fındıkoğlu), İstanbul: Üniversitesi Yayınları.
- Kılıç, Recep (1992). *Ahlâkın Dinî Temeli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kızılçelik, Sezgin (1994). *Sosyoloji Teorileri I*. Konya: Yunus Emre Yayıncılık.
- Kızılçelik, Sezgin (2005). *Batı Bataklığı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kızılçelik, Sezgin (2002). *Sefaletin Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Korkmaz, Abdullah (2006). *Sosyal Sapma*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Kösemihal, N. Şazi (1982). *Sosyoloji Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kuşdil, M.E.-Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). *Türk Öğretmenlerinin Değer yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı*. *Türk Psikoloji Dergisi*, C.15, S.45.ss.59-80
- Leichtentritt, Ronit D.- Rettig, Kathryn D. (2001). *Values Underlying End-Of-Life Decisions: A Qualitative Approach*. *Health&Social Work*, V.26, N.3., pp.150-159
- Lipset, Seymour Martin (1959). *Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy*. *The American Political Science Review*, Vol. 53, No. 1 (Mar.), pp.69-105.
- Maclver, R.M.- Page C.H (1994). *Cemiyet I*. (Çev. A. Kurtkan), İstanbul: M.E.B. Yayınları.
- Mauss, Marcell- Fauconnet, Paul (1996). *Sosyoloji*. (Çev. Ü. Meriç), *Türk Sosyolojisi Dergisi*, S.2, İstanbul.
- Meriç, Cemil (1997). *Mağaradakiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Cemil (1993). *Sosyoloji Notları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Merton, Robert K. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Myyry, Lisa- Helkama, Klaus (2002). *The Role of Value priorities and Professional Ethics Training in Moral Sensitivity*. *Journal of Moral Education*, V.31, N.1. pp.35-50
- Northbourne, Lord (1995). *Modern Dünyada Din*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Özensel, E. (2003). *Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer*.*Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 (3), ss.217-239.
- Özgülven, İ.Ethem (1994). *Psikolojik Testler*. Ankara: Yeni Doğuş Matbaası.

- Özlem, Doğan (2002). *Kavramlar ve Tarihleri I*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Poloma, Margaret (1993) *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. (Çev. H. Erbaş), Ankara, Gündoğan Yayınları.
- Rokeach, Milton (1982). On The Validity of Spranger- Based Measures of Value Similarity. *Journal of Personality and Social Psychology*, V.42, N.1, pp.88-89.
- Rokeach, Milton (1969). The Role of Values in Public Opinion Research. *Public Opinion Quarterly*, V.32, I.4-, Winter-1968. pp.547-559
- Rokeach, Milton (1973). *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Schwartz H. Shalom (1994) Are there universal aspects in the structure and contents of human values?. *The Journal of Social Issues*, 50 (4).pp.19-45
- Schwartz, S.H-Bilsky, W. (1987). Toward a Psychological Structure of Human Values *Journal of Personality and Social Psychology*, N.53. pp.878-891.
- Şerif, Muzaffer (1985). *Toplumsal Kuralların Psikolojisi*. (Çev.:İsmail Sandıkçıoğlu), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Tolan, Barlas (1996). *Toplum Bilimlerine Giriş*. Ankara: Adım Yayıncılık.
- Uygur, Mermi (1996). *Kuram-Eylem Bağlamı, Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya (1966). *Bilgi ve Değer*. Ankara: Kürsü Yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya (1965). *Değerler, Kültür ve Sanat*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlük Konferansları Serisi.
- Ünal, Cavit (1981). *Genel Tutumların veya Değerlerin Psikolojisi Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: A.Ü. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Weber, Max (2012). *Ekonomi ve Toplum*. çev. Latif Boyacı. İstanbul: Yarı Yayınları.
- Weber, Max (1985). *Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Çev.: Z.Avroba), İstanbul: Hil Yayınları.
- Wuthnow, Robert J.-Berger, P.L. (2002). *Din ve Modernlik*. (Çev.:Adil Çiftçi), Ankara: Ankara Okulu Yayınları.